

Standspersoner, godtfolk og almue

Af Peter Riismøller

Det timedes mig i min ungdom at arbejde på et skib nogle somre. Ja jeg siger ikke, at jeg har faret til søs, for færden gik ikke udenfor Øresund. Men i alle fald, et skib var det da. Et passagerskib, med tre arter besætning: dæksmandskab, maskinpersonale og restaurationspersonale.

Nu lå der allerede deri en rangordning. Dæksmandskabet var det fornemste. De var rigtige søfolk, hvad de nok skulle lade os andre vide, hvis vi skulle være i tvivl. Det var vi nu ikke.

Skibets besætning, alle sammentalt, var ca. 30 mand. Og nu kommer meningen med denne opremsning.

At de forskellige besætningsmedlemmer skulle spise på skift, er naturligt nok. Men det skulle af disciplinære grunde ske i otte hold på otte forskellige steder.

Kaptajnen spiste for sig selv i spisesalen opvartet af førstetjeneren. Næstefter kom styrmand og førstemester, som havde deres egen messe, men betjentes af en messedreng. Hovmester var ensom i spisesalen. Det var så rangspersonerne.

Anden mester og smører spiste i egen messe sammen, betjent af messedreng. Matroserne også sammen i egen messe, men måtte hente deres mad selv i kabyssen. De hørte dog til godtfolk.

Hvor fyrbødermessen egentlig var, fandt jeg aldrig ud af. Den sorte bande kom enkeltvis med deres mad og forsvandt gennem en klap ned i et eller andet mørke.

Kok, tjenerne og min ringhed holdt til i tredje klasses salon, hvor også hovmester kunne vove sig ned, når han ville vise sig folkelig. Vi var jo restaurationspersonale, altså egentlig landkrabber uden pligt til overholdelse af rangordningen. Men se om ikke der stak lidt forskelsbehandling i os også. For kunne koksmaten sidde ved vort bord – ja og messedrengene, hvis de forstod at føre sig – så var i hvert fald skyllerne udelukket. Disse opvaskedrengene var ufaglærte, de måtte tage deres mad med ind på kammeret og sidde i deres egen cigaretos. Sammen med fyrbøderne dannede de skibets almue og havde at kende deres plads.

Nu var en rangordning mig ikke helt ny. Jeg havde gjort et par års militær-tjeneste og kendte betydningen af at holde graderne adskilt. På kornetskolen på Kronborg måtte vagthavende officer ikke sidde ned, mens eleverne spiste – det var at gøre sig lige med dem. Og på herregårdene havde jeg set inddeling af medarbejderne i forvalter, elever, husmænd, karle og røgttere – og nedeunder alle andre børsterne. Men alligevel var det først på omtalte skib, jeg blev helt på det rene med, at jeg her så det fuldt udformede klassesamfund i anerkendt skik. Ja, for ingen havde noget at indvende imod, at tjenere og messedrenge, fyrbødere og skyllere flintrede skibet rundt med service og mad på alle tider og i alle retninger. Det var så irrationelt som det kunne tænkes at blive. Men det var god skik til søs og så fik det sådan være, selvom fartøjet lagde til kaj hver halvanden time.

Det er gavnligt for en historiker at se de forhold, han skal kende som grundlag for sine studier, på nært hold og kende deres virkning på sin egen tilværelse. Og der gik det da op for mig, at klassesamfundet nok er tidsspilde, dikkedarer og stivstikkeri – men tillige en fast livsform, som gjorde det let at begå sig, al den stund man alene skulle sætte sig ind i sin egen klasses adfærd og holde sig til den. Synden mod klassesamfundet var kun een: at bevæge sig opad eller nedad fra sin egen anviste plads i rangskalaen. Eller med et – vistnok københavnsk – mundheld: Hvorfor gøre en ting fornuftigt, når den kan gøres militært.

Siden har denne erfaring – gjort mellem noble mennesker og gode kammerater – været mig til uhyre nytte under studier i vore oldeforældres og bedsteforældres tid. For den forstenede rangstige, jeg uforvarende var trådt op på, var jo netop bevaret fra forrige århundrede i uændret stand. Den var en rest enevælde, som ikke havde opdaget, at det meste af samfundet havde gennemgået en omvæltning i løbet af et par slægtled. Hvad den kunne bevirke, da den var ved magten, skal lige antydes med en historie.

I begyndelsen af 1800-årene havde en kreds af borgere og embedsmænd dannet en amatørscene i Aalborg. Direktør var toldembedsmanden Jens Bech, og hans selskab talte stiftamtmanden og officererne som medlemmer. Men en tolder var slet lønnet, og Jens Bech søgte afsked og blev lotterikollektør, hvilket var adskilligt mere lønnende i et spillegalt samfund.

Så en aften i 1829 havde direktøren set sig gal på suffløren, geodæten løjtnant Satterup. Efter forestillingen skældte direktøren suffløren ud og truede ham med en ørefigen. Satterup landede øjeblikkelig ud og slog Jens Bech i gulvet, hvorefter han forlod lokalet hurtigt og gik hjem og skrev en udmeldelse, hvori han begrunder sin handling med at en lussing »ville for mig og min familie have de ulykkeligste følger«.

Jamen hvorfor fik den ikke sådanne følger for Jens Bech? Fordi han var en privatmand, en næringsdrivende uden rang, han kunne søge privat satisfak-

tion, men havde sin ære i behold som en mand, der var blevet overfaldet, lige meget om provokeret eller sagesløs. Men løjtnanten var officer, ham kunne ingen røre uden at han måtte hævne standens ære. Og eftersom dueller var forbudt – og han desuden ikke kunne duellere med en lotterikollektør – og han ville blive afskediget uden nåde, hvis han havde taget mod prygl – og han desuden var en fredelig geodæt og ingen kalkunsk duellant – ja så måtte han gøre, som han gjorde. Det var spillets regler, klassesamfundets krav. Og så døde da amatørteatret i Aalborg efter 20 ærefulde år, fordi en standsperson ikke kunne tage mod noget af en mand, der kun tilhørte godtfolk.

Kan De høre den nedladende tone i ordet godtfolk. De var samfundets gennemsnit, omend overkanten af gennemsnittet. Oprindeligt er ordet skabt til adskillelse fra skidtfolk, men fik snart sit nuværende brug. Godtfolk er en massebetegnelse, det har intet ental. Jo måske dog. Min gode mand – det er i hvert fald ikke bedre.

Den gren skal tidlig krøges, som god krog skal vorde. Og det var formålet for opdragelsen i klassesamfundet, at barnet skulle blive god krog tilpasset til sin klasse. Det var nok lettest for de lavere klasser, for det er ikke svært at lære at bukke, det skal bare gentages tidt nok. Der findes endnu mødre, der lærer deres børn at bukke og neje for alle voksne.

De lavere klasser er ikke en vending, jeg har drejet til denne udsendelse. Betegnelsen bruges i skrift og tryk, ja i dagspressen helt op til sidste århundredeskifte sideløbende med »de dannede klasser« og »embedsklassen«.

Sværere kunne det falde for ungdom af de højere klasser at leve op til kravene. Det hændte en ung embedsaspirant sammen med kammerater at komme ind på et folkeligt værtshus i København, forklædt – som han troede sig i en gammel grå frakke. Han forlangte punch og ville have det hyggeligt, men opdagede, at værten var en hjemsendt spillemand fra hans egen militærafdeling – at der var folk fra hans egen opgang i lokalet – ja tilmed en bekendts sorte tjener. Og så skriver denne mand 50 år senere i sine memoirer: »I min angst kastede jeg betalingen for punchen på bordet og flygtede derfra.«

Den tyveårige flygtede i sin angst fra mødet med godtfolk og almue. Ikke fordi nogen ville ham ondt, men fordi det kunne koste ham hans grad, om det blev kendt, at han tilbragte blot een aften et sådant sted. Og fordi hans opdragelse ikke tillod ham at komme i kontakt med godtfolk og almue.

Handelslærlinge skrev under på, at de ikke ville omgås matroser, håndværkere eller tjenestepiger, »da slig omgang avler skadelige følger«. Der var bare den lille vanskelighed, at håndværkets lærlinge godt vidste, at handelsdrenge ikke måtte omgås dem. Det skulle de komme til – slagsmål er jo også en form for samvær – og ingen har fred længere end naboen vil.

Det samme gjaldt for disciple i Aalborg Katedralskole, at de ikke måtte omgås drengene fra borgerskolen. Om der forelå forbud fra skolens side er

Samfundslære.

Ser De, Jensen, at vi med vore 12000 St. faar to Landthingsmænd, medens I slet ingen faar, skønt I monstrede 18000 St., maa dog være Bevis nok for, at vi Højremænd vejer noget mere rent samfundsmæssigt.

Tegning fra det socialdemokratiske vittighedsblad »Ravnens«. 1903.

uvist, men drengene selv skulle nok passe på hinanden. Desværre var borgerskoledrengene flest og havde noget at hævne. Men fik en latinskolediscipel høvl af en borgerskolerotte, kunne ofret ikke indrømme det. Det var for kompromitterende for standen.

Naturligvis endte rangstigen opad i en spids, helt oppe under kongens trone, den enevældige monark, fra hvem al nåde udgik, men som da naturligvis var

ovenover enhver rang og stand. Det var først derunder, stigen fik trin, men så blev de også tætte som tænderne på en redekam. Og for at ingen skulle være uvidende om sin egen eller andres plads, blev samfundets øverste klasser ind-delt i rangklasser med tal. De eksisterer da vist endnu, ligesom fugleskydnings-selskaberne – hyggelige levn af en historisk samfundsorden, men ikke kendt af andre end indviede, fordi de er så helt ude af trit med deres tid. Doktor-graden ved Københavns universitet fritager sin indehaver for pligten til sne-kastning – hvis doktoren ellers er husejer og vil påberåbe sig sit privilegium. Har Århus universitet husket at få den bestemmelse med?

Mens det var en selvfølge, at høje embedsmænd, officerer i de højere gra-der og lærde folk fik titler og rang, måtte en kongelig nådesbevisning trække godtfolk op mellem standspersoner. Det skete ved tildelig af titler af -råd eller -assessor, men også her med adskillig sortering. Øverst på listen stod gehejme-råd, derunder kom så krigsråd, justitsråd, kommerceråd og etatsråd samt måske endnu flere. En forretningsmand kunne blive kgl. agent, hvis han ikke stod til etatsråd. Det var kongelige nådesbevisninger, hvis opnåelse var et livs-mål for mere end en borger.

Det er billigt at gøre nar ad denne rangsyge. Det må blot erindres, at den deltes af hele samfundet, at den var selve enevældens livsform. Var det en-gang således, at kongen var enevældig, var det en selvfølge, at al nåde udgik fra ham, og at en titel, uddelt af ham, var retfærdig og fortjent. At tvivle på det, var at betvivle majestætens kompetence, ja hans guddommelige kald.

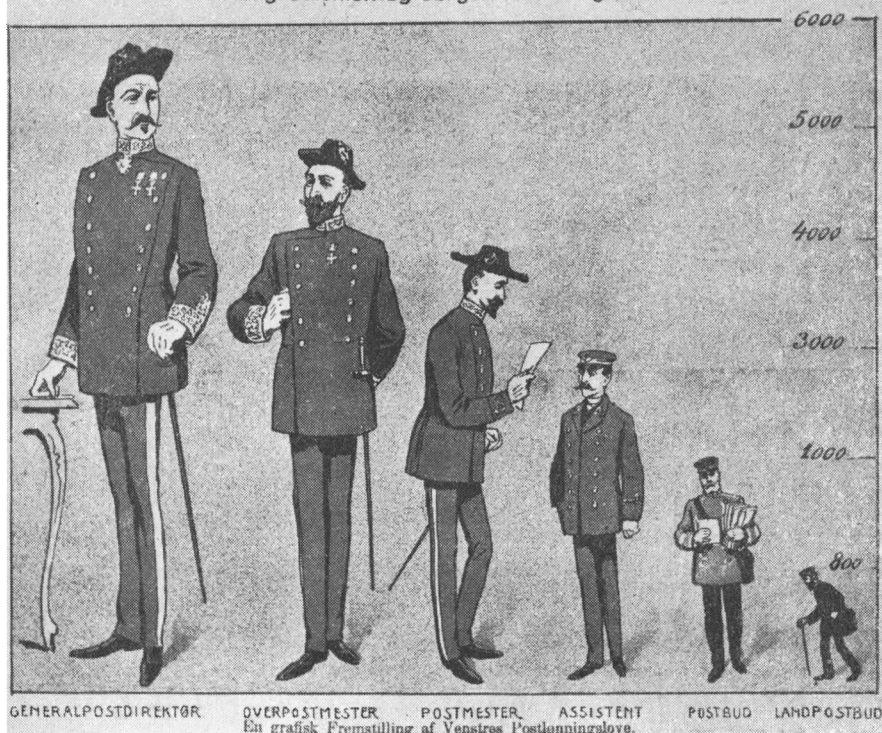
Der var virkelige folk, der kunne tænke den tanke. Den politiske skolelærer Asmund Gleerup på Tuse Næs tillod sig i 1845 på offentlige møder at foreslå, at man pakkede titler og rang i en kasse og sendte dem til Tyskland med på-skriften: Sager uden værdi. Det råd kostede ham hans embede, som ansås for-tabt ved uønsket politisk virksomhed. Men det førte også til dannelsen af Bon-devenneselskabet. Dermed var tvivlen om klassesamfundets guddommelige indstiftelse rejst indenfor folkets talmæssige majoritet, indenfor almuen.

Godtfolk er dog endnu folk, selv om de ikke er standspersoner og knapt nok personer. Almue derimod kan slet ikke deles i individer, ordet er en massebetegnelse. Først med disse folk egen godtagelse af sig selv bliver de bevidst. Bondestandens sparekasse. Her hører vi ordet bondestand, som før blev brugt halvt ynkende, taget alvorligt af bønderne selv. Det kunne behøves.

Sagen var jo, at almuen var folkets absolutte flertal, helt op mod fire femte-dele. Hvad der gjorde dem til anonym almue, var ikke alene mangel på titel og rang, ejheller alene økonomisk underlegenhed. Det var også analfabetisme og brist på almindelig orientering. Selv håndværksmestre kunne være analfa-beter, og blandt bønder og landarbejdere var det reglen endnu i 1850.

Denne påstand bliver ofte mødt med henvisning til breve fra treårskrigen og udvandrerårene. Ja, det er sandt, og det beviser såre smukt, hvordan sa-

Kong Salomon og Jørgen Hattemager.

Klassedeling i postvæsenet. »Ravnen» 1902.

gerne stod. For dem, der bliver husket, er jo netop det fåtal, der var bogstaven mægtig.

Denne historiske lov virker endnu og farver hele vor bedømmelse af klasse-samfundet i forrige århundrede: Hver gang vi søger besked, hver gang vi henter en skriftlig kilde frem, træffer vi den samme snævre kreds af mænd med magt, rang, titler, embeder, lærdom. Passer vi ikke på at dividere med de rette tal, kommer vi let til at anskue 1800-årene som de gode gamle dage med almen dannelse, politisk og religiøs vækkelse og sund borgerlig pligtfølelse i gavnlig spænding mod hinanden. Billedet er ikke helt falsk, det er bare ensidigt. Det tegner vilkårene for en femtedel af folket.

Men til den anden side: Man må heller ikke forestille sig en analfabetisk almue som en enhed. Denne almue – ordet her brugt i mangel af bedre – ja og for at holde sig til tidens egen betegnelse – var vel i virkeligheden delt i lige så mange klasser som standspersoner og godtfolk. Det var kun ovenfra, den tog sig ud som en grå masse. Men eftersom vi kun har de øvre klassers bedømmelse, kan denne let blive vor egen.

Håndværkere var organiseret i lav. Disse lav var højst nødvendige sammenlutninger, som dække omtrent samme behov som sygekasse, begravelseskasse, fællesindkøbsforening, faglig organisation og selskabelig klub tilsammen. Dette fællesskab om alting – bogstavelig alting – førte let til, at håndværkerne kun omgikkes kolleger og foragtede alle, som ikke var faglærte og organiserede. Lavstvangen var en tryghed, men sandelig også en begrænsning, helt i klasse-samfundets ånd.

Fra min tidlige ungdom omkring 1920 husker jeg hadet mellem bønder og deres tjenestefolk på den ene side og børsterne på den anden side. De gjorde for en stor del samme arbejde og fik stort set samme løn for det. Men den ene part var bosiddende, hjemmehørende og forpligtet. Den anden part hævdede at have sin frihed, »fuglefrik« hedder det vistnok endnu med en fæl misforståelse, der ganske ser bort fra fuglenes tilhørsforhold til rede og unger. Mellem tyende og børster bestod et spændingsforhold, som først ophørte ved begge klassers forsvinden i løbet af de sidste par årtier, tiden efter anden verdenskrig.

I 1905 blev en husmand og en jernbanemand indvalgt i et himmerlandsk sogneråd. En velhavende gårdmand ytrede ved den lejlighed tvivl om, hvorvidt det var passende, at han blev siddende i rådet i sådant selskab. Og da var det dog kun et slægtled eller to siden hans egen klasse var blevet valgbar til sognerådet. Man etablerer sig let som privilegeret klasse og synes vel oftest, at den sag er ganske i sin orden. Rakkere og natmandsfolk var urørlige pariaer for mindre end 100 år siden. Men hvis nogen tror, at de folks selvfølelse og klassebevidsthed fejlede noget, kan vedkommende bare læse H. P. Hansen Herning.

Den mærkeligste og mest ømtålelige af alle rangsforskelle er helt udenfor stand og klasse, men er kønsbestemt. »De gode mænd i sluttet flok til sønder. Kvindfolket lidt til norden for Gudfader« siger Johs. V. Jensen om placeringen i kirken. Vil man nu mene, at det er historie, kan den studeres i praksis i dag. Til generalforsamling i brugsen møder mændene og tager bestemmelserne. Indkøbene derimod foretages af konerne, de trofaste funktionærer uden stemmeret – i praksis da.

En gang om året skal vi alle udfylde vor selvangivelse. Nederst på arket er der også en rubrik til konens underskrift. Den er bare fuldstændig ligegyldig, enten hun underskriver eller ikke.

Det er hændt mig i visse udlande, at videlystne har spurgt, om det er rigtigt, at kvinder i Danmark får mindre løn for samme arbejde end mænd. Hvad skal en lille mand gøre i et sådant tilfælde? Tale sandt og pådrage sig en latter, delt mellem ynke og tvivl? Eller fare med løs tale ved at benægte fakta?

Jeg begyndte vist med at tale om klassesamfundet i forrige århundrede. Det skal ikke forstås sådan, at der i vor egen tid ikke er levedygtige rester af dette. Jo fastere en stand er opbygget, des mere af klassedelingen bevarer den.

Nej, den absolutte forskel mellem enevældens og vor tids opfattelse af

klaseskellene er den, at forrige århundrede anerkendte klasesamfundet. Man levede i det med forvisning om dets rigtighed, dets selvfølgelighed. »Dem om det, der kan læse og skrive« sagde min farmor spøgende om sager, hun ikke forstod. Men hvor meget spøg det var, fandt jeg ikke ud af i hendes levetid. Almuens vid forstås vistnok kun til bunds af almuen selv.

Først da den forvisning om klasesamfundets gudskabte retfærdighed begyndte at vakle, i vore oldeforældres dage, kom afstanden mellem standspersoner, godtfolk og almue til at tage sig underlig ud. Højskolen gjorde sit til at skille rangstigen ad, fagbevægelsen demonterede andre trin. Men det tog tid, som kulturarbejde og folkelig udvikling altid er langtidspaner.

Det er nu snart 30 år siden, jeg mødte det fossile klasesamfund i funktion på et skib. Det var et morsomt bekendtskab, repræsenteret af gode og standsbevidste fagfolk og brave arbejdsfæller, hvem jeg skylder tak for gode dage. Men jeg kan ikke tænke på skibet uden at se standspersoner, godtfolk og almue krydse ud og ind mellem hinanden med tallerkener for at undgå at træde ind i hinandens tildelte rangcirkel.

Summary

Persons of Rank, Folks and Common People

In this lecture where Riismøller deals with class distinction and class conscious behaviour he takes his starting point in his own experience from the time when he as a student worked on board a ferry sailing between Sweden and Denmark. The important thing here was where and how you had your meals on board: the different categories of the crew (although only 30 persons) took their meals at 8 different places, the captain eating in the first class saloon waited on by the first waiter, the chief officer and the engineer in their own messroom waited on by a messroom boy and so on ending with the washers (dishwashers) on the lowest step of the social ladder. They had to fetch their meals themselves and eat them in their rooms. Riismøller was familiar with the social stratification from the manors, where it was also well defined, and from the army, but it was on board the ferry that he became aware that the class defined behaviour might very well be considered waste of time and a matter of curiosity, but it had certainly a function, too, making it easy to know exactly how to behave, as you had only to know the right behaviour of your own class. The knowledge of this fossilized social stratification was a great help to the historian in his efforts to understand his grandparents' and greatgrandparents' community – that of the absolute monarchy, during which the social stratification in persons of rank, folks and common people was very strict – but accepted by all, coming from the absolute monarch. To doubt the system was to doubt the authority of the king.

Riismøller points out that all classes – even the lowest ones – had their own class division and self-esteem though it has not always been recognized.

The reason why the common people were often considered a homogeneous mass is that they were considered from above by the 20 % who was able to read and write. What made the common people anonymous was to a greater extent illiteracy than economic conditions and the lack of titles and ranks – and Riismøller warns against the description of the community as given us by those, who made the written sources – this narrow group being the only one who left us something in writing.

Peter Riismøller.
Radioforedrag 1959.